

EEN FILOSOFISCH QUATRE-MAINS

Dorine Vergote

Pour pouvoir écrire,
faut bien admirer un tout petit peu.
Gilles Deleuze¹

De ontmoeting

De samenwerking tussen de filosoof Gilles Deleuze en de psychoanalyticus Félix Guattari spreekt nog steeds tot de verbeelding, te meer daar Deleuze ze zelf ooit een geheim heeft genoemd. In haar essay, *Gilles Deleuze's last message*, omschreef Isabelle Stengers hun ontmoeting als deze tussen twee lijnen die elkaar op contingente wijze nodig hadden. Deleuze en Guattari ontmoetten elkaar voor het eerst in 1969, kort nadat Gilles Deleuze twee magistrale werken had beëindigd: *Différence et répétition* en *Logique du sens*. Guattari had toen al een lang politiek verleden achter de rug en was, aan de zijde van psychiater en psychoanalyticus Jean Oury, werkzaam in *La Borde*, de bakermat van de institutionele psychotherapie.

Zowat dadelijk ontstaat een vriendschap tussen Guattari en Deleuze. Guattari verklaarde later hoe hij Deleuze bij deze eerste ontmoeting zijn ideeën meedeelde over groepssubjectiviteit en transversaliteit. Het was Deleuze die vervolgens voorstelde om dit alles uit te schrijven, en belangrijker nog, om dit samen te doen.² Ze zouden in gedeeld auteurschap vijf boeken schrijven. Wat Deleuze in zijn eerdere boeken had geprobeerd, namelijk een bepaalde uitoefening van het denken te beschrijven, betekende nog niet dat hij het denken ook daadwerkelijk op die manier in de praktijk kon brengen. Wij waren slechts met z'n tweeën, zou Deleuze later zeggen, maar wat telde voor ons, was niet zozeer samen te werken, als wel dat vreemde feit tussen beiden in te werken. Wij hielden op 'auteur' te zijn. Eén van de oorzaken van bepaalde vijandige gevoelens tegen het resultaat van deze samenwerking, is misschien wel uitgerekend te vinden in het feit dat door Deleuze

en Guattari ‘samen’ werd geschreven. Men kreeg immers liever uitsluitel over wat aan ieder afzonderlijk kon worden toegeschreven. Dat hun werk twee auteursnamen droeg, zette mensen ertoe aan om uiteen te willen halen wat niet te ontwarren of te onderscheiden is.

We kennen voorbeelden van thrillers die een auteurschap delen. Zo gaat achter de naam Nicci French het Britse schrijversechtpaar Nicci Gerrard en Sean French schuil. Wie schrijft wat? En wat is van wie? De ervaring leert dat een schrijversduo daarop liever het antwoord schuldig blijft. We kennen ook voorbeelden van dichters (zoals Ted Hughes en Sylvia Plath) en van filosofen (zoals Jean-Paul Sartre en Simone De Beauvoir) die wel het leven deelden, maar niet het schrijven (al waren zij vaak wel elkanders eerste lezer). Dat Deleuze en Guattari *Rhizome*, *L’Anti-Oedipe*, *Kafka*, *Mille Plateaux* en *Qu’est-ce que la philosophie?* samen schreven, mag dan ook heel uitzonderlijk genoemd worden.

“Werken met z’n tweeën,” laat Deleuze optekenen in een onderhoud met Claire Parnet, “veel mensen hebben dat gedaan, de gebroeders Goncourt, Erckmann-Chatrian, Laurel en Hardy. Maar er zijn geen regels voor, geen algemene formule.”³ Zijn vriendschap met Guattari vergelijkt Deleuze bij voorkeur met die tussen Bouvard en Pecuchet. De gelijkenis met deze twee klerken uit de onvoltooide roman van Flaubert ziet hij in wat bij dezen een roeping was; namelijk het verzamelen van encyclopedische kennis over alle domeinen van weten die de wereld rijk is.

Het woord is gevallen: vriendschap. Hoe kan het denken zich verdelen onder vrienden? En is dan sprake van een filosofische vriendschap? Bij Deleuze bestaat vriendschap eerder in paren dan in groepen. Guattari was een groepsmens, maar hij begreep al snel dat het schrijven met Deleuze een zaak tussen twee auteurs zou worden. Wij hebben niet samengewerkt als twee personen, schrijft Deleuze, maar eerder als twee beken die bij elkaar komen “om *een derde* te vormen die ons geweest zal zijn.”⁴ Deleuze verbindt daar dadelijk ook de vriendschap mee: “Trouwens, in de ‘filosofie’ is een van de vragen altijd geweest: hoe ‘filo’ te interpreteren?”⁵ Dat de derde – “un” troisième – die gevormd wordt ons geweest zal zijn, heeft onmiskenbaar met een filosofische vriendschap van doen. De werkwoordsvorm die Deleuze hanteert in “un” troisième qui aurait été nous, is de futur antérieur. Een derde zal ons geweest zijn.

Letterlijk gesproken werken Deleuze en Guattari tussen beiden in. Wij werken niet, wij onderhandelen, placht Deleuze te zeggen, en dat tussen-de-twee verwees naar andere mensen, verschillend van de ene kant en van de andere. Het resultaat is geen samenvoeging, noch het naast elkaar plaatsen van begrippen, maar de gebroken lijn te vinden die tussen beiden doorloopt. Daarvoor moeten verschillen

worden uitgegraven, zoals een stroom dat doet, opdat iets kan passeren. Het denken met twee wordt in een interview met Robert Maggiori ‘de fabricage van een apparaat dat werkt’ genoemd.⁶ Wat telt, is niet zozeer samen te werken, als wel dat vreemde feit tussen beiden in te werken. Als we iets samen doen, zegt Deleuze er nog over, dan is dat omdat het werkt en omdat we meegevoerd worden door iets wat sterker is, wat ons overtreft. Het is niet wij die iets weten, maar een bepaalde toestand van onszelf. Het gaat erom dat men zich tot deze toestand kan brengen, en dat gaat gemakkelijker met twee. Het doel is te vinden, niet te oordelen. Geen processen van herkenning (want herkennen is het tegengestelde van de ontmoeting), maar ontmoetingen. Geschiedenissen van wordingen, van tegennatuurlijke huwelijken, van a-parallele evolutie, van bilinguïsme en ideeënroof, dat is het werken tussen beiden in. Er is geen methode voor, maar eerder een procédé dat Deleuze ‘pick-up’ noemt of ‘een stotteren’. Het procédé ‘pick-up’ of ‘pick-me-up’ krijgt pas betekenis in tegenstelling tot het cut-upprocédé van William Burroughs. De cut-uptechniek van deze Amerikaanse schrijver (die net als Allen Ginsberg en Jack Kerouac gerekend wordt tot de *Beat Generation* van de jaren 1950-’60) zorgde voor een literaire vernieuwing door uit bestaande bronnen tekst te verknippen en deze in een nieuwe combinatie weer samen te voegen. Maar hoe innoverend deze knip- en plaktechniek ook was, het blijft een methode van op zijn minst linguïstische waarschijnlijkheden. In het pick-up-procédé waar Deleuze op aanstuurt, is er geen voorspelbaarheid, er is alleen ongelijksoortigheid (niet tussen personen, maar tussen ideeën) die wordt bijeengebracht: “De pick-up of de dubbele diefstal, de a-parallele evolutie komt niet tot stand tussen personen, maar tussen ideeën, waarbij elk zich deterritorialiseert in het andere, volgens een lijn of lijnen die noch in het ene noch in het andere zijn, en dus een ‘blok’ meevoeren.”⁷ Men staat op de uitkijk voor iets dat zou kunnen passeren, iets van onrust, iets van vreugde, iets van het overweldigende van wat een idee teweeg kan brengen.

Ontmoetingen doen zich ook voor met dingen, met schilderijen, met muziek. Gilles Deleuze was zelf niet zo uit op ontmoetingen met mensen. In zijn laatste levensjaren werkte hij mee aan een serie interviews van in totaal acht uren. Deleuze zit er tegenover Claire Parnet die elke letter van het alfabet (*abécédaire*) verbindt met een trefwoord uit Deleuzes register; A met ‘*animal*’, C met ‘*culture*’, E met ‘*Enfance*’... Pierre-André Boutang filmde deze gesprekken die plaatsvonden in de periode 1988-1989. Het is in de interviewreeks *L’abécédaire* dat Deleuze zich laat ontvallen volstrekt maling te hebben aan mensen.⁸ Misschien blaffen ze wel, of durven ze zich tegen je aanschurken, plaagt Parnet, nadat Deleuze eerder in het gesprek zijn voorkeur had uitgesproken voor de wolf die huult naar de maan tegenover de hond die met zijn geblaf het dierenrijk oneer aandoet... Deleuze wil zijn slagen thuishalen met zo min mogelijk mensen. Wie werkt, bevindt zich noodzakelijkerwijs in absolute eenzaamheid, maar het is een

buitengewoon bevolkte eenzaamheid. Vanuit de diepte van die eenzaamheid is elke ontmoeting mogelijk. In *L'abécédaire*, waar de letter *P* naar *Professeur* gaat, zegt Deleuze dat colleges en relaties met studenten niet tot doel hebben om de eenzaamheid met behulp van communicatie te verdrijven, maar men zou de studenten moeten leren om zich te verzoenen met hun eenzaamheid en er een functie van te maken. Je ontmoet mensen (en soms zonder ze te kennen of ze ooit gezien te hebben), maar evengoed bewegingen, ideeën, gebeurtenissen en entiteiten. Al die dingen hebben eigennamen, maar de eigennaam verwijst beslist niet naar een persoon of een subject. Ieders eenzaamheid, die buitengewoon bevolkt is, wordt middel tot ontmoeting. Schrijven met zijn tweeën vermeerderd wat zich al voordoet wanneer men alleen is, de kans op ontmoetingen. Men bedient zich zo optimaal mogelijk van de eenzaamheid, als middel tot het trekken van een lijn of een blok tussen twee personen, tot het produceren van alle verschijnselen van dubbele vangst, tot “het laten zien wat het voegwoord EN is, noch een samenvoeging, noch een naast elkaar plaatsen, maar de geboorte van een stotteren, de loop van een gebroken lijn die altijd van nabij vertrekt, een soort actieve en creatieve vluchtlijn? EN...EN...EN...”⁹⁹

Wat ontstaat, ontstaat in een denkbeeldige ruimte, tussenin. In het ‘entre-deux’ van eenzaamheden. Dat ‘worden’ dat buiten verleden, toekomst, heden en geschiedenis valt, wordt door Deleuze ook ‘involveren’ genoemd. Involveren is ‘tussen’ zijn, te midden van, aangrenzend. Involveren is zowel het tegenovergestelde van evolueren, maar ook van achteruitgaan (zoals terugkeren naar de kinderjaren of naar een primitieve wereld). Involveren is als het krijgen van een steeds soberder lijn: zoals elegantie staat tegenover overdressed (waar wat men toevoegt verpest), zoals een soberheid van schrijven staat tegenover de overdosis. Dat wat tussenin gebeurt, drukt zich uit, in een stroom: om *een derde* te vormen die ons geweest zal zijn.

Om een ontmoeting te hebben is een toeval nodig, of iemand die het je geeft. Iets moet tussen de twee kunnen doorgaan. Iets dat noch in het ene, noch in het andere is. De tijd staat hier buiten kijf, want ontmoetingen beperken zich niet tot denkers van eenzelfde tijd. Tussen denkers in ontstaat als resultaat van een ontmoeting, een onderhoud. Begrippen worden niet samengebracht of versmolten, ze streven wel naar elkaar, maar om iets te produceren dat noch in het ene, noch in het andere zit.

Met wie of waarmee zich de ontmoeting zal voordoen, is een raadsel. Het is het raadsel van de charme. Deleuze omschrijft de conditie van slagen tussen Deleuze en Guattari als: een gedeelde, impliciete en onverklaarbare fond die maakt dat men om dezelfde dingen lacht, zich zorgen maakt om dezelfde zaken, dat het gelijklopende dingen zijn die tegen de borst stuiten, of anderzijds in vervoering

brengen. Uit deze ‘fonds commun’ verrijzen de problemen die hen obsederen en die terugkeren als refreinen. Om deze aan te pakken (of om het tussen-in aan het werk te zetten) leggen Deleuze en Guattari elkaar omwegen op, splitsingen, verkorte wegen, versnellingen. Door een voortdurend verschuiven wordt aan hen de macht onttrokken om IK te zeggen. Het resultaat is van geen van beiden. Wel van tussen-in. Ook Nietzsche geloofde niet langer in een totaliserend ‘ik’. Hij speelde met maskers (van Wagner, Schopenhauer, Paul Rée) en wisselde ze alsof ze zijn eigen wezen waren. De natuur werd er vrolijk van en charme rustte op haar gezicht.¹⁰

Sprechgesang

In de literatuur, aldus Maurice Blanchot, gebeurt iets met de personages dat zij alleen opnieuw kunnen vangen door afstand te doen van de macht om IK te zeggen. ‘Le neutre de Blanchot’, het onzijdige weerlegt hier de linguïstiek die stelt dat de eerste en de tweede persoon als voorwaarde van de taaluiting moeten beschouwd worden. Literatuur gaat de omgekeerde weg. Literatuur stelt zich pas wanneer de kracht van het onpersoonlijke zich laat zien: een man, een vrouw, een dier, een buik, een kind... Het onpersoonlijke is geen algemeenheid, maar de hoogste graad van singulariteit.

Als dualiteit bij uitstek neemt Deleuze wel vaker de psychiatrische en ook psychoanalytische lectuur op de korrel. De zieke wordt er verondersteld te spreken, maar het is de psychiater die zegt wat hij wil zeggen, door de woorden van de patiënt te reduceren tot de orde van symptoom of betekenis. Hoewel, daarmee is nog niets gezegd of uitgelegd over de heel eigen ‘taal’ die de patiënt desondanks wil/kan/tracht te spreken... Wij schrijven ook met zijn tweeën, vergelijkt Deleuze, zoals de psychiater en de zieke, maar geen van ons beiden bekleedt de plaats van het (veronderstelde) weten. De een is immers niet het ‘geval’ dat de ander analyseert. Hun opzet was een boek te schrijven waarin men het niet meer weet, waar men niet langer kan uitmaken wie gelijk heeft en niet meer kan weten wie de arts is en wie de zieke. Precies door met zijn tweeën te schrijven, ontketenen Deleuze en Guattari een schrijfproces dat erin slaagt de traditionele dualiteit te doorbreken.¹¹

Men zou hier de vergelijking kunnen maken met wat Deleuze in zijn colleges beoogde. Je geeft les, aldus Deleuze, over wat je zoekt en niet over wat je weet. Het is als een onderzoekslaboratorium. Vincennes, dat bekend stond als de experimentele campus van Paris VIII, verenigde uitzonderlijke omstandigheden, waar eenzelfde college zich richtte tot studenten (van het eerste en het zoveelste

jaar) en niet-studenten, tot filosofen en niet-filosofen, tot jongeren en ouderen, tot vele nationaliteiten. Er waren altijd jonge schilders of musici, cineasten en architecten die blijk gaven van een groot verlangen om te denken. Het was als een echokamer, een krul, waar een idee terugkwam alsof het door meerdere filters was gegaan. Een college brengt, als het iemand raakt, net zoals in de muziek een materie in beweging. Net zoals in de muziek is er sprake van een vertraagd effect: een student heeft vaak het geduld van wachten nodig om, na enkele minuten of na enige tijd, te begrijpen. Tussen de tijd waarin iets niet duidelijk is en het na enkele minuten toch 'aankomt', is iets gebeurd. Dit retroactief effect wijst op een materie in beweging en op een communicatie van muzikale aard. In gelijkaardige termen schrijft Deleuze: "We hadden nooit hetzelfde ritme, altijd was er een discrepantie: wat Félix tegen me zei, begreep ik en kon ik zes maanden later gebruiken; wat ik tegen hem zei, begreep hij meteen, te snel naar mijn smaak, hij was alweer elders."¹² Ook Guattari wees op een verschil in ritme dat zich manifesteerde telkens een thema of concept door elk van de beide auteurs verschillend en op een eigen wijze in hun denken werd opgenomen.¹³

In *L'Abécédaire* de Gilles Deleuze gaat de letter F naar *Fidélité*. Via een omweg – de letter A was immers al naar *Animal* gegaan en niet naar *Amitié* – beoogt Claire Parnet de trouwhartigheid aansluiting te laten vinden bij de vriendschap. Deleuze reageert onmiddellijk met te stellen dat vriendschap geen zaak is van getrouwheid, maar veeleer van perceptie. Want wat betekent het om iets met iemand gemeen te hebben? Hoe kan het bestaan dat men met bepaalde mensen zelfs over de meest eenvoudige zaken niet kan spreken, laat staan dat men elkaar zou begrijpen, en dat men er met anderen daarentegen wel een verschillende mening kan op na houden, terwijl men elkaar ten diepste, of op abstracte wijze, wel volkomen begrijpt? Deze onbestemde basis is het, zegt Deleuze, die zoveel mysterie draagt. "Echte vriendschap is een relatie die je onmogelijk met velen, maar alleen met enkelen kunt hebben," schrijft Paul van Tongeren.¹⁴ Hij vergelijkt dit met een echt gesprek dat je nooit met veel mensen maar met één ander, of hooguit met een paar mensen kunt hebben. Men heeft iets gemeenschappelijks: een taal of wat eraan voorafgaat. Het mysterie raakt aan de wortels van de waarneming. Ieder van ons is in staat om een zekere charme op te vangen die ligt in een houding, een gebaar, een gedachte, zelfs vooraleer die gedachte betekenis heeft gevat of aan redelijkheid onderhevig is. Het vatten van deze charme is het die een vriendschap constitueert. Deleuze geeft een concreet voorbeeld: een vulgaire, weezinwekkende zin kan een onuitwisbare indruk van iemand laten, ongeacht wat die persoon verder ook mag doen. Charme werkt op dezelfde manier, zij het omgekeerd. Het onuitwisbare aan charme werkt via de perceptie. We merken iemand op die ons ligt, ons wekt, een teken stuurt. We worden waakzaam voor die emissie, stellen er ons voor open. Met iemand wordt tijd gedeeld, ook om dingen te zeggen die absoluut onbelangrijk zijn. Vriendschap bestaat uit dit soort relaties, zelfs wanneer men het met elkaar

oneens is.

In *Les plages d'immanence* verwijst Deleuze naar een essay van zijn zeer gewaardeerde leermeester Maurice De Gandillac. In dit essay, *Approches de l'amitié*, beschrijft De Gandillac hoe er geen methode bestaat voor vriendschap, geen techniek of handleiding. Er is enkel toeval, stilte, inspiratie en afwezigheid.¹⁵ En toch is het de vriendschap die ons leert om uit te stijgen boven onze eigen eenzaamheid, zonder dat we ons verliezen in de anonimiteit van vermeende banden.

De vriendschap is bij Deleuze, zoals ook het geval is voor zijn colleges in Vincennes, een vorm van muzikale communicatie; een soort Sprechgesang, dichter bij muziek dan bij theater. In *Models of Musical Communication in Proust and Beckett*¹⁶ wijst Franz Michael Maier op het belang van de tussenmuur die de kamer van de jonge Marcel in het Grand Hotel scheidt van die van zijn grootmoeder. In dit Balbec fungeert een tussenwand (een zeer dunne wand, bijna transparant) als een muzikaal instrument om het antwoord van de grootmoeder door te geven: gelijke klopjes op de tussenmuur beantwoorden de eenzaamheid van de verteller aan de andere kant. Dit wezen, zo herinnert Marcel zich vele jaren later, schonk mij aan mijzelf terug. Hoezeer Proust ook twijfelt aan de vriendschap (*fausses fenêtres* zijn de ramen op de vriendschap; ze leveren niets anders op dan misverstanden en mislukte communicatie), toch is hier wel duidelijk sprake van een vriendschappelijke communicatie. Een dialoog tussen kleinzoon en grootmoeder maakt van dit wezen, zijn grootmoeder of de diafane muur, een groter IK: "Degeen die mij te hulp schoot, die mij redde van verschraling van de ziel, was dezelfde die een paar jaar tevoren in een uur van eendere nood en verlatenheid, toen er niets meer van mijzelf over was, binnen was gekomen en mij aan mijzelf had teruggegeven, want diegeen was ik en meer dan ik (het omvattende, dat meer is dan het omvatte en het me bracht)."¹⁷ Een communicatie van muzikale aard laat een 'meer dan ik', een "plus que moi" geboren worden. Een derde die ons geweest zal zijn?

Een bevorderlijke enscenering

Maar of het zich nu alleen of met twee voordoet, het denken voltrekt zich, aldus Deleuze, altijd in een toestand ver van het evenwicht.¹⁸ Hoe kan een vluchtende beweging in de geest consistentie en stevigheid verkrijgen in het filosofisch denken? De filosofische koppeling is een taaldaad in de derde persoon. Taaldaden verwijzen in het courante leven naar psychosociale types die getuigen voor een derde onderliggende persoon: als president van de republiek decreteer ik de

mobilisatie, ik spreek je toe als vader, ... Op dezelfde manier is het altijd een conceptueel personage dat IK zegt: ik wil als zijnde Zarathoustra, ik dans als zijnde Dionysos... Conceptuele personages zijn voor Deleuze en Guattari de echte bemiddelaars van de uiting. Want men doet in de filosofische (taal)uiting niet iets door het te zeggen, maar men maakt de beweging in het denken, door de tussenkomst van één of meerdere conceptuele personages. Conceptuele personages zijn bemiddelaars. De filosofische vriend is geen empirische, psychologische of sociale bepaling, en nog minder een abstractie, maar een bemiddelaar, een kristal of kiem van het denken. "Félix Guattari en ik," zegt Deleuze, "wij zijn elkaars bemiddelaars. Mijn werk met Guattari: ieder is de vervalser van de ander, hetgeen wil zeggen dat ieder op zijn manier het begrip begrijpt dat wordt voorgesteld door de ander. Er vormt zich een weldoordachte serie, met twee termen. Als je geen serie vormt, zelfs een volledig denkbeeldige, dan ben je verloren. Ik heb mijn bemiddelaars nodig om me uit te drukken, en zij zouden zich nooit uitdrukken zonder mij. Die krachten van het valse die waarheid produceren, dat zijn de bemiddelaars..."¹⁹

De Portugese auteur Fernando Pessoa schreef onder de naam van Ricardo Reis, Alvaro de Campos en Alberto Caeiro en voorzag al deze schrijversnamen van een fictieve biografie. Zij zijn heteroniemen, fictieve schrijverspersoonlijkheden die de auteur Fernando Pessoa heeft gecreëerd. Conceptuele personages zijn volgens Deleuze en Guattari eveneens heteroniemen. Ieder concept veronderstelt een of meerdere conceptuele personages waarover het denken zich verdeelt. Ze zijn geen abstracte personificaties, symbolen of allegorieën. Ze leven, ze insisteren. De filosoof is dan de idiosyncrasie van al zijn conceptuele personages, met hun eigenaardigheden en karaktertrekken. Het is zijn lot om zijn personage(s) te worden: ik ben niet meer ik, maar een bekwaamheid van het denken om zich te zien en zich te ontwikkelen doorheen een plan dat mij op verschillende plaatsen doorkruist.²⁰ Tegelijk worden ook de conceptuele personages zelf iets anders dan wat ze historisch, mythologisch of courant zijn. Worden is altijd dubbel. Nietzsche wordt Dionysos, Dionysos wordt filosoof, Plato wordt Socrates, Socrates wordt filosoof. Plato wordt Socrates wanneer hij hem tot filosoof maakt, net zoals Dionysos filosoof wordt zodra Nietzsche Dionysos wordt. Het conceptueel personage is het worden of het subject van een filosofie. Hij is wat telt voor de filosoof, zodat de filosoof het conceptueel personage wel moet tekenen. De filosofie schept onophoudelijk dergelijke personages, filosofen geven hen het leven. En het zijn de conceptuele personages die een bepaald probleem interessant of belangrijk maken. Als verschillende operatoren bespelen de conceptuele personages hun scène(s). Zo'n 'scène' dient wel een zekere dramatisering, maar toch is hier geen sprake van enig in scène zetten. Eerder is het midden of het milieu waarin de conceptuele personages elkaar ontmoeten, een werkplaats, een onderneming. Wordingen zijn niet georganiseerd, ze gebeuren altijd in het midden,

achter de rug om, ze zijn er al voor we er ons bewust van zijn.

Een bevorderlijke encensering was niet vreemd aan de werkwijze die Deleuze en Guattari hanteerden. Na een aanvankelijke briefwisseling gingen Deleuze en Guattari over tot wat zij hun ‘seances’ noemden. Zo’n seance kan men misschien het best omschrijven als een van tijd tot tijd georganiseerde gelegenheid tot communiceren. Een conversatie is beslist geen saaie oefening. Een conversatie, weten we van Deleuze, kan iets opleveren. Al moet zelfs de geringste conversatie beschouwd worden als een hoogst schizofrene oefening, zich voordoend tussen individuen die iets delen, toch brengen de ellipsen en de stiltes op ideeën. Maar waarom een conversatie een seance noemen? Bovendien blijft het intrigeren waarom twee mensen die zo nauw samenwerken elkaar nooit zijn gaan tutoyeren. In het Institut Mémoires de l’édition contemporaine (IMEC) waar het archief van Félix Guattari is ondergebracht, bevindt zich een getuigenis van de schilder Gérard Fromanger. Deze trouwe vriend van Deleuze en Guattari verklaart daarin zelf ook zeer verrast te hebben vastgesteld dat beiden elkaar met u aanspraken. Deleuze placht daarover te zeggen dat er ongerepte vormen van vousvoyeren bestaan, dit in tegenstelling tot bepaalde vormen van tutoyeren die uiterst pervers kunnen zijn.²¹ Het geheim van een vriendschap, aldus Fromanger, is nog het meest een geheim voor wie zich vriend kan noemen, en, het is geen geheim dat het beste geheim datgene is waar niemand naar vraagt... Deleuze had de gewoonte zijn afspraken met Guattari tegenover Gérard Fromanger aan te kondigen met “Gérard, je te quitte, j’ai un rendez-vous avec Félix,” of als “une séance avec Félix”.

Men zal een seance houden, men zegt: “bon, on fait une séance”... Fromanger omschrijft zo’n seance dan ook als een ‘gecreëerde situatie’ waarbij men zichzelf in een bepaalde toestand brengt die op zich niets vreemds heeft, maar die toch in verwarring brengt. Fromanger, die ooit aanwezig was op een Deleuze-Guattari-seance, heeft die verwarring, die men schroom zou kunnen noemen, ook bij beiden gemerkt. De geheimtaal voor seances is iets wat ondoorgrondelijk is, zegt Fromanger, namelijk het absolute vertrouwen. De seances zijn eruit gemaakt.²² Men houdt van de ander, men opent zich vanuit fascinatie en de geest licht op. Het vertrouwen is dat van de kindertijd, zegt Fromanger, volledig expansief.

Wat Deleuze met dit procédé beoogde, was de zuivere gebeurtenis te vatten. Aan Claire Parnet verklaart hij: “Het vermogen om lief te hebben is geen absurde wil om wie dan ook of wat dan ook lief te hebben, maar het is de zuivere gebeurtenis vrijmaken die me verenigt met degenen van wie ik houd, en die niet meer op mij wachten dan ik op hen, aangezien enkel de gebeurtenis op ons wacht, *Eventum tantum*.”²³ Hoe klein of hoe groot ook, de gebeurtenis moet gemaakt worden, ze is een echte entiteit, ze wacht ons op. De encensering is behulpzaam om de vriendschap als zuivere gebeurtenis vrij te maken. Dit om de vriendschap te laten

werken als een kracht die mogelijkheden vermeerdert.

Het conceptueel personage van de vriend ligt wellicht aan de oorsprong van de filosofie. De vriend verschijnt met de Grieken. De filosofen, vrienden van de wijsheid, raken begeistert door eenzelfde verlangen en zoeken naar wijsheid en waarheid, maar zonder deze, in tegenstelling tot hun voorgangers, stellig te bezitten. “Vriend van Plato,” schrijft Deleuze, “maar meer nog vriend van de wijsheid, de waarheid of het concept...”²⁴ Binnen de structuur van de Griekse stadstaat rivaliseren vrije mannen, en dat ook om het concept. Natuurlijk heeft de filosofie altijd haar rivalen gehad, vanaf de rivalen van Plato tot aan de nar van Zarathoestra. Ook bij Plato eisten rivalen concepten op. Wie is er de beste politicus? De handelaar, de herder en de dokter lazten allen zichzelf in de initiële definitie van de politicus, en om uit al die pretendenten de beste te kiezen, had Plato de Idee als selectiecriteria voor wie daar het dichtst bij kwam. Plato’s probleem was: hoe de juiste selectie maken? Eenmaal dit probleem gevonden, wordt alles concreet. De rivaliteit bij Plato hangt samen met de structuur van de Griekse stadstaat, met de democratie. Plato antwoordt met het concept ‘Idee’: de ‘Idee’ is iets dat niet iets anders is, dat enkel kan zijn wat het is... Is het er Plato om te doen te weten wat een Idee nu werkelijk is? Dat is Plato’s probleem niet, zegt Deleuze, maar om dat te begrijpen moeten we van abstracties naar concrete voorbeelden gaan. Plato zoekt niet de Idee omwille van zichzelf, maar de Idee om iets, een ding, in zijn meest zuivere staat te vatten. Zoals: Wat is een politicus? Wat is rechtvaardigheid? Wat is een moeder? Als een moeder alleen maar ‘moeder’ zou zijn (en ook niet echtgenote, dochter, of...), dan zou ze uitsluitend zijn wat ze is: ‘moeder’ of de Idee ‘moeder’. Alleen zo’n moeder is alleen maar moeder. Zo is bij Plato alleen de rechtvaardigheid werkelijk rechtvaardig. Plato maakte de zuivere Idee tot concept. *La Chose en tant que pure*. Het concept ‘Idee’ is helemaal van Plato, nieuw en voorafgaand aan hem onbestaande.

Elk concept, ook dat van de Idee bij Plato, is een antwoord op een probleem. Het probleem bij Plato is hoe de juiste selectie te maken. Dat Plato het abstract stelt, verhindert niet dat wij het concreet lezen. Men zou zich kunnen afvragen, zegt Deleuze, waarom de filosoof het probleem dat leeft in zijn werk, zelf niet klaarder stelt. Maar dat is te veel gevraagd, want de filosoof staat al voor de taak concepten te creëren en kan niet tegelijk ook nog het probleem belichten. Trouwens, het probleem waarop het concept een antwoord is, kan men enkel ontdekken door de creatie van het concept heen. Men kan dus niet de twee ineens, het probleem én het concept ontdekken. Zolang je Plato abstract leest, is de overeenkomst tussen het concept en het probleem van de rivalen niet gevonden. Als u mij toestaat een eenvoudige raad te geven, suggereert Deleuze in een van de voorwoorden die hij schreef, dan wil ik op het belang wijzen van de concrete, simpele situatie als uitgangspunt voor de analyse van een concept. Niet een of andere filosofische

veronderstelling of zelfs probleemstelling dient het startpunt van de conceptanalyse te zijn, maar wel de simpele situatie. Het probleem bij Plato is dan ook niet de probleemstelling op zich (zoals: wat is een politicus?) maar wat te doen met de rivaliteit onder allen die zich politici wanen? Hoe de juiste selectie maken?

Ook de vriend als conceptueel personage kunnen we in de Griekse traditie situeren, maar er is meer. Wij zijn niet langer Grieks en de vriend nestelt zich ook in het uur tussen hond en wolf, het uur waarin men zich zelfs dient te hoeden voor de vriend...²⁵

Als een conceptueel personage

“Rest de vraag van de vriendschap. Zij is inherent aan de filosofie, aangezien de filosoof geen wijze is, maar een ‘vriend’, van wie, van wat? Kojève, Blanchot en Mascolo hebben die vraag van de vriend hernomen in het hart van het denken. We kunnen niet weten wat filosofie is zonder die obscure vraag te beleven en zonder haar te beantwoorden, zelfs als dat moeilijk is.”²⁶ Natuurlijk, zegt Deleuze, is aan de vriendschap een mysterie eigen dat rechtstreeks verbonden is met de filosofie. Van Deleuze is een concrete reactie in die zin bekend via een briefwisseling met Dionys Mascolo. Deleuze reageert daarbij in een drietal brieven op de publicatie van *Autour d’un effort de mémoire* en meer bepaald op de volgende zin uit dit werk van Mascolo: “een dermate overhoophalen van wat algemeen menselijk is kan niet anders dan leiden tot nieuwe manieren van denken...”²⁷ Zo’n zin, schrijft Deleuze, draagt een geheim. Dit antwoord intrigeert Mascolo en hij gaat in op wat dit mogelijke geheim zou kunnen zijn. Het lijkt me, schrijft deze laatste, dat dit ogenschijnlijk geheim in wezen niets anders is dan dat van een denken dat argwanend staat tegenover de gedachte. De wanhoop die dit met zich meebrengt, kan soms een toevlucht zoeken bij een houding van schroom of humor. Daarzonder blijft het geheim (namelijk dat het denken argwanend staat tegenover de gedachte) geheim, zonder dat te willen zijn. Maar wanneer het zich herkent of raadt in een ander, volstaat dat om een mogelijke vriendschap te stichten. Mascolo’s interpretatie lijkt aansluiting te vinden bij de gelijkgezindheid van gedachten die eerdere filosofen (Aristoteles, Cicero, Montaigne) als kenmerkend voor de vriendschap benadrukten. De vrienden van Mascolo zouden dan diegene zijn die, net als hij, argwanend staan tegenover het denken, en die zichzelf in die gedachte herkennen.

Enkele maanden later volgt opnieuw een schrijven van Deleuze, waarin hij de vraag stelt of de volgorde niet eerder moet worden omgekeerd. Wat eerst komt, zou dan de vriendschap zijn (en niet het geheim dat herkenning vindt). De

vriendschap zou dan niet een uitwendige omstandigheid zijn, nu eens meer dan eens minder gunstig gezind, maar een inwendige voorwaarde aan het denken zelf. In het hart van de filosofie plaatst zich zo de vriend als concrete voorwaarde voor het denken. In de laatste brief aan Mascolo herneemt Deleuze: “Hoe kan de vriend, zonder ook maar iets te verliezen van zijn uniciteit, zich inschrijven als voorwaarde van het denken?”²⁸

Als de vriend een conceptueel personage wordt, dan heeft dit niets te zien met privé-aangelegenheden – Gilles est mon ami, non mon copain, placht Deleuze te zeggen –, maar alles met wat in rechte toekomst aan het denken, uitsluitend aan het denken. Er is met andere woorden meer aan de hand dan dat twee vrienden zich samen inspannen om na te denken. Het is het denken zelf dat eist dat de denker een vriend zou zijn en dat het zich onder vrienden verdeelt om zich te kunnen uitdrukken.

Deleuze eindigt het hoofdstuk *F (Fidélité)* uit *L'abécédaire* met een verrassende opmerking: mensen bezitten slechts charme door hun waanzin. Het is de waanzin die de charme uitmaakt. Daar waar ze struikelen, daar waar ze een beetje de draad kwijtraken of het hoofd verliezen, daar verschijnt de charme. Als je dat tikkeltje krankzinnigheid in iemand niet kunt vatten, dan kun je ook geen vriend worden. Die sprankel waanzin, dat punt waar ze bang zijn of blij, dat is de werkelijke bron van hun charme. In een interview met Robert Maggiori stelt Deleuze het als volgt: als ik, gesteld dat dit al een idee zou zijn, bij Félix de gedachte zou opperen dat zich in het hart van de aarde bessenconfituur bevindt, dan zou het zijn rol zijn om op zoek te gaan naar wat reden kan geven tot een dergelijk idee. Het is een wederzijdse ondersteuning die niets van doen heeft met een beetje discussiëren, maar met het begrip zo ver mogelijk doorduwen in de betekenissen die het kan hebben. Een dichter, Heinrich von Kleist, ging hen hierin voor. Kleist was, aldus Deleuze, de eerste moderne theaterauteur bij wie niet aan subjectvorming werd gedaan. Hij ging tegen de geschiedenis in, tegen de wet, tegen de geldigheid van vooraf bestaande ideeën. In de plaats daarvan bewerkte hij de gedachten tijdens het schrijven, struikelend, stotterend, haperend.²⁹ Ideeën worden als materie bewerkt, en in het geval van filosofie gebeurt dit om tot concept te komen. Zo wordt de conversatie bij Deleuze en Guattari evengoed doorsneden door lange stiltes. Stilte staat niet tegenover de taal, maar bewerkstelligt mee een proces. Stilte brengt evengoed op ideeën.³⁰ Seances zijn geen opeenvolging, weerlegging, bestrijding of uitwisseling van opvattingen, maar eerder herschikkingen waaruit concepten geboren worden. Dergelijke wederzijdse ondersteuning maakt dat een begrip gemeenschappelijk wordt door ieders begrijpen ervan zo ver mogelijk door te duwen in de betekenissen die het voor elk van hen kan hebben. En ook al moet het begrip worden doorgedreven tot in alle betekenissen die ieder eraan geeft, het concept is gemeenschappelijk.

Dat een begrip gemeenschappelijk wordt aangewend, houdt echter niet in dat men tot een overkoepelende definitie komt. Wie definieert, beroept zich op een transcendentie. Een typisch Europese ziekte, aldus Deleuze en Guattari. Maar wanneer men zich beroept op transcendentie, dan stopt men de beweging om een interpretatie in te voeren in plaats van te experimenteren. En de interpretatie gebeurt inderdaad altijd in naam van iets dat verondersteld wordt te ontbreken. Eenheid, bijvoorbeeld... Maar waar het begrip 'eenheid' opduikt, grijpt de betekenaar de macht... We worden echter gedreven, zegt Deleuze, door iets wat aan ons voorbijgaat, door wat ons overtreft: "Ziedaar zonder twijfel de voorwaarde opdat het denken met twee niet inhoudt dat men hetzelfde denkt, maar wel dat men *een verschil denkt*." ³¹

Er is differentiatie in de zin dat het denken onder de denkers wordt verdeeld en er is het verschil tussen deze beide denkers in de zin dat ze elkaar antwoord geven. Het concept zouden we in antwoord daarop de harmonie van het verschil kunnen noemen. Proust schrijft: "Eerst liet de eenzame piano een klacht horen als een door zijn gezellin in de steek gelaten vogel; de viool hoorde het en antwoordde hierop als vanuit een dichtbijzijnde boom."³² Er is differentiatie van de vorm in de zin dat ze verdeelt (piano en viool) en er is het verschil tussen deze delen in de zin dat ze elkaar antwoord geven (de viool die de klacht van de piano aanhoort en beantwoordt). "Het was als herhaalde zich het ontstaan van de wereld, als waren zij samen nog maar de enige bewoners van de aarde of liever van die voor alle anderen afgesloten wereld, ontstaan dankzij het brein van een schepper, en waar nooit iemand anders buiten hen beiden zou bestaan: deze sonate."

Noten:

1 Deleuze, G., *Lettres et autres textes*, Paris, Éditions de Minuit, 2015, p. 27.

2 Guattari, F., *Les années d'hiver 1980-1985*, Paris, Les Prairies ordinaires, 2009, p. 100-101: "Il m'approuvait chaleureusement. Et puis il me disait : "Pourquoi vous n'écrivez pas tout ça? (...) Alors il m'a dit : "On peut le faire ensemble.""

3 Deleuze, G./ Parnet, C., *Dialogen*, Kampen, Kok Agora, 1991, p. 136.

4 Deleuze, G., *Pourparlers*, Paris, Les Éditions de Minuit, 2003, p. 187 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : "pour faire « un » troisième qui aurait été nous."

5 *Het denken in plooiën geschikt*. Vertaald uit *Pourparlers* door Monique Scheepers. Kampen, Kok Agora, 1992, p. 35.

6 Maggiori, R., *Deleuze-Guattari: Nous-Deux*, in: *Libération*, 12 septembre 1991, p. 17-18 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : "la confection d'une machine de travail."

7 *Dialogen*, p. 39.

8 *L'abécédaire de Gilles Deleuze* (dvd), Paris, Éditions Montparnasse, 1997 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : "Je n'ai rien à foutre avec les gens, rien du tout." Deleuze stelde als uitdrukkelijke voorwaarde dat de gesprekken niet eerder dan postuum

zouden worden uitgezonden. Tussen november '94 en de lente van '95 werd de interviewreeks voor het eerst op Arte vertoond. Met "C'est comme si j'étais déjà parti" zou Deleuze een jaar voor zijn overlijden toch toestemming tot uitzending hebben gegeven.

9 *Dialogen*, p. 27.

10 Nietzsche wordt uit *Shopenhauer als Erzieher* geciteerd op p. 23 uit *Dialogen*.

11 Deleuze, G., *L'île déserte*, Paris, Les Éditions de Minuit, 2002, p. 305 : "Il fallait être deux pour dégager un processus."

12 *Dialogen*, p. 37.

13 *Deleuze-Guattari: Nous-Deux*, p. 17-18 : "Nous sommes très différents l'un de l'autre: si bien que les rythmes d'adoption d'un thème ou d'un concept sont différents."

14 Van Tongeren, P., *Vriendschap?* in: *Ethische perspectieven* 8 (1998) 2, p. 70. Paul Van Tongeren geeft het volgende voorbeeld: "Als je op een receptie, of in de pauze van een programma, temidden van veel mensen bent, en met veel verschillende mensen een beetje small talk voert, die typische receptie-conversatie, kan het voorkomen dat je plotseling met iemand in een echt gesprek verzeild raakt, een gesprek dat je echt interesseert, en waardoor je de hele receptie verder vergeet. Maar het kan ook gebeuren (en het zal wel vaker gebeuren) dat je van de een naar de ander loopt, vaak al kijkt naar de volgende, terwijl je nog met de ene aan het spreken bent, en dus eigenlijk met niemand spreekt, omdat je met tevelen praat."

15 De Gandillac, M., *Approches de l'amitié*, in: *L'Existence*. Paris : Gallimard, 1946, p. 55-67. Oorspronkelijk fragment : "Accueillir simplement la « familiarité » de l'ami sans mise en scène, sans programme arrêté (comme ces couples qui font tel voyage en tel temps pour éprouver telle sensation), laisser place au hasard, au silence, à l'inspiration, à l'absence même, tel est peut-être le secret d'un accord qui défie toute technique."

16 Maier, F.M., *Models of Musical Communication in Proust and Beckett*, in : *Beckett's Proust/Deleuze's Proust*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2009, p. 133.

17 Proust M., *À la recherche du temps perdu. Sodomme et Gomorrhe*, Paris, Gallimard, 1921, p.153 : "L'être qui venait à mon secours, qui me sauvait de la sécheresse de l'âme, c'était celui qui, plusieurs années auparavant, dans un moment de détresse et de solitude identiques, dans un moment où je n'avais plus rien de moi, était entré, et qui m'avait rendu à moi-même, car il était moi et plus que moi (le contenant qui est plus que le contenu et me l'apportait)." Vertaald door Thérèse Cornips. *Op zoek naar de verloren tijd. Sodom en Gomorra*, Amsterdam, De Bezige Bij, 1985, p. 161-162.

18 *Deleuze-Guattari: Nous-Deux*, p. 17-18 : "C'est que, seul ou à deux, la pensée est toujours un état loin de l'équilibre."

19 *Het denken in plooiën geschikt*, p. 18-19.

20 Deleuze, G., *Qu'est-ce que la philosophie*, Paris, Les Éditions de Minuit, 2005, p. 62: "Je ne suis plus moi, mais une aptitude de la pensée à se voir et se développer à travers un plan qui me traverse en plusieurs endroits."

21 Het interview met Gérard Fromanger dateert van 2 oktober 1984. Oorspronkelijk fragment: "Gérard, il y a des vouvoiements extrêmement tendres et des tutoiements extrêmement pervers."

22 Oorspronkelijk fragment uit hetzelfde interview: "Alors c'est fait de ça, ces séances, fondamentalement, et naturellement d'amour, d'amour, sinon il n'y a rien. (...) L'esprit s'éveille, l'esprit se... de l'un et de l'autre, en séance, s'ouvre et est très aiguisé, affiné, sensible."

23 *Dialogen*, p. 104.

24 *Qu'est-ce que la philosophie?*, p. 9 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : “Ami de Platon, mais plus encore ami de la sagesse, du vrai ou du concept.”

25 Dit is een verwijzing naar het gedicht *Zwielicht* van Joseph Freiherr von Eichendorff : “Hast du einen Freund hienieden, / Trau ihm nicht zu dieser Stunde, / Freundlich wohl mit Aug und Munde, / Sinnt er Krieg im tück'schen Frieden.”

26 *Het denken in plooiën geschikt*, p. 74.

27 Deleuze, G. *Deux Régimes de fous. Textes et entretiens 1975-1995*, Paris, Les Éditions de Minuit, p.305 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : “et une phrase comme celle-ci « un tel bouleversement de la sensibilité générale ne peut manquer de conduire à de nouvelles dispositions de pensée... » me semble dans sa pureté contenir une sorte de secret.”

28 *Deux Régimes de fous*, p. 310 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : “Comment l’ami, sans rien perdre de sa singularité, peut-il s’inscrire comme condition de la pensée ?”

29 *Deleuze-Guattari : Nous-Deux*, p. 17-18 : “Kleist a tout dit sur ce qui se passe ainsi, quand, au lieu d’exposer une idée préexistante, on élabore l’idée en parlant, avec des bégaiements, des ellipses, des contractions, des étirements, des sons inarticulés.”

30 *Deux Régimes de fous*, p. 355 : “La conversation est du repos coupé de longs silences, elle peut donner des idées.”

31 *Deleuze-Guattari : Nous-Deux*, p. 17-18 (eigen vertaling). Oorspronkelijk fragment : “Voilà sans doute la condition pour que penser à deux ne signifie pas penser la même chose mais « penser une différence ».”

32 Dit en het volgende citaat hier in een vertaling van Thérèse Cornips, *Op zoek naar de verloren tijd. De kant van Swann*, Amsterdam, De Bezige Bij, 1979, p. 423.